



# Helmonds

# HEEM

Kwartaalblad  
Heemkondekring  
Helmont

ZOMER 2021  
€ 3,25



*Negen bruggen op een rij  
Terug naar de Boterstraat  
Op zoek naar Joseph Rosenberg*





# colofon

**HEEMKUNDEKRING HELMONT**  
**Inlichtingen:**  
 E: [info@heemkundekringhelmont.nl](mailto:info@heemkundekringhelmont.nl)  
**Heemkamer:**  
 Pastoor van Leeuwenstraat 23,  
 5701 JS Helmond  
 T: 0492 - 330342  
**Website:**  
[www.heemkundekringhelmont.nl](http://www.heemkundekringhelmont.nl)

**BESTUUR**  
**Voorgitter:** Ton Janssens  
 T: 0492 - 522925  
**Secretaris:** Dorethé van Dijk  
 T: 0492 - 474745  
**Penningmeester:** Frans 't Sas  
 T: 0492 - 520945  
**Bestuurslid en P.R.:** Gerry van Liempt  
 T: 0492 - 554233  
**Bestuurslid:** Thea van Stokkum

**LIDMAATSCHAP**  
**Kringlidmaatschap incl. abonnement:** € 25,-  
 Rekening Rabobank NL10RABO0123855004  
 t.n.u. Heemkundekring Helmont  
**Opzegtermijn:**  
 Één maand voor het einde van het kalenderjaar.

**HELMONDS HEEM**  
**Redactie:** Hans Vogels, Marinus van den Elsen,  
 Jolanda Bakker en Mario Kuipers  
 E: [redactie@heemkundekringhelmont.nl](mailto:redactie@heemkundekringhelmont.nl)  
**Vormgeving/lay-out:** Marinus van den Elsen  
**Druk:** Laumé reclame-drukkerij  
 ISSN 1389-9937  
**Vergendkosten:** binnenland 5 euro en buitenland  
 10 euro per jaar. Alleen voor leden die niet in de directe  
 omgeving van Helmond wonen.  
**Foto's gemaakt door/met dank aan:**  
 Henk van Dijk, Wim Boelhouwers, BHIC, RHCE, Egbert  
 Wijnen, Archief Vlisco, archief Dienst Publieke Werken  
 Helmond, Heemkundekring Meyerle, fotocollectie  
 J.Huijbers, Marinus van den Elsen, Giel van Hooff,  
 Jolanda Bakker, Hans Vogels, Delpher, Wikipedia.  
**Omslag voorgijde:** Van 't *Buujekeuske* in het Couvels  
 bos is nog een deel bewaard gebleven. (foto: Marinus van  
 den Elsen)  
**Omslag achtergijde:** Aardewerk beeldje uit de jaren  
 vijftig van Onze Lieve Vrouwke van Binderen.  
 (privécollectie, foto: Marinus van den Elsen)



# INHOUD

Van de redactie .....	3
Van het bestuur .....	4
Boekbespreking .....	5
Korte berichten .....	6
Negen bruggen op een rij .....	16
Terug naar de Boterstraat .....	24
Op zoek naar Joseph Rosenberg .....	31
Begunstigers .....	35

## Van de redactie

Eens werden in Helmond overkappingen, centrifugaalpomp en brugconstructies geproduceerd. Verantwoordelijk hiervoor was Egbert Haverkamp Begemann die in 1872, van de Duitser Gustav Brückenhaus, aan de Zuid-Willemsvaart een ijzergieterij overnam. Op het gebied van bruggenbouw stond het bedrijf in aanzien. Het was één van de grootste constructiewerkplaatsen van Nederland. Ooit lagen in Helmond, over de rivier de Aa en op een afstand van slechts zestig meter, negen door Begemann vervaardigde bruggen. In de zeventiger jaren werden staalconstructies verliesgevend, wat leidde tot de verkoop van de bezigheden aan Joep van den Nieuwenhuyzen, die in nood verkerende bedrijven weer winstgevend trachtte te maken. Zonder succes, in 1992 ging de laatste divisie, waar de pompen werden gemaakt, ten onder. Het verhaal over Begemann en de serie Helmondse bruggen wordt u verteld door Egbert Wijnen.

Wie herinnert zich niet de oude en vertrouwde Boterstraat op 't Hout, eens een idyllisch pad dat sinds heugenis de verbinding vormde tussen de Mierloseweg en paden in de richting Brandevoort en Nuenen. Het was een onbevangen gebied om te wonen en te leven. Dat het pad werd bestraat was niet te vermijden, maar dat het hodoniem Boterstraat tenietging is bedenkelijk. De straatnaam zou een verbastering zijn van Boertstraat, die al in vijftiende eeuwse Mierlose protocollen voorkomt en stellig tot Boterstraat leidde. De straatnaam heeft dus niets met boter

te maken, maar refereert aan Boord of Boert, waarmee de rand van een dorp werd geduid. De Boterstraat werd in 1499 voor het eerst genoemd, als zijnde een verbinding tussen de hoeve Medevoort en een brug gelegen tussen Mierlo en Helmond. Het hodoniem had niet mogen verdwijnen, gemaakte fouten kunnen evenwel te allen tijde hersteld worden.

In de Helmat huizen aan de Zuid Parallelweg, woonde tijdens de Tweede Wereldoorlog de familie Rosenberg. Hun buurman was de Duitser Potzler, die contact onderhield met de nazipoliticus Arthur Seyss Inquar. Dit impliceert dat hun relatie niet optimaal was. Rosenberg was Joods en Potzler stond achter de Duitse fascistische ideeën. Rosenberg had zijn ingenieursdiploma behaald en zocht zijn heil in Nederland. Hij kan door een werkgever zijn uitgezonden, maar ook op eigen initiatief naar ons land zijn gekomen. Het economische klimaat en het opkomende socialisme kunnen hiertoe bijgedragen hebben. In 1930 vestigde hij zich in Helmond en schreef zich als vreemdeling in. Daarbij gaf hij aan de Israelitische godsdienst te belijden en van beroep machinetechniker te zijn. Wie Joseph Rosenberg was, kunt u lezen in een bijdrage van Jolanda Bakker. «

*Ons volgend kwartaalblad verschijnt op 1 oktober 2021. Kopij kunt u tot 1 augustus zenden aan ons vaste adres [redactie@heemkundekringhelmont.nl](mailto:redactie@heemkundekringhelmont.nl) De redactie is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen en behoudt zich het recht voor stukken te weigeren, in te korten of aan te passen.*

# Van het **bestuur**

Elk jaar in maart houdt de heemkundekring haar jaarvergadering, maar helaas is dat dit jaar niet mogelijk gebleken in verband met Covid-19. Dit betekent niet dat er dit jaar geen vergadering zal zijn, we hopen u in het najaar alsnog een uitnodiging te kunnen sturen. Binnenkort zullen de nodige documenten al zijn in te zien via de website zoals de door de kascommissie goedgekeurde financiële stukken en het jaarverslag over 2020. Mocht u geen toegang hebben tot de website dan kunt u deze documenten opvragen bij de secretaris via het telefoonnummer zoals in het colofon vermeld.

Onlangs is onze nieuwe website de lucht in gegaan met dank aan de maker hiervan, Wim Boelhouwers. Via de

website kunt u alle nieuwtjes lezen van de heemkundekring, wordt u verwezen naar andere interessante sites en kunt u, op termijn, alle beschikbare archief-, bibliotheek- en fotobestanden raadplegen. Het bestuur wil langs deze weg Frans Jacobs bedanken voor zijn jarenlange inzet als webmaster van de heemkundekring, wij zijn hem hiervoor zeer erkentelijk.

Op het moment dat u dit leest hopen wij dat de regels omtrent corona weer wat versoepeld zijn en dat de heemkamer, in eerste instantie op afspraak, weer geopend zal zijn voor de leden. Wij verheugen ons er op om elkaar weer te ontmoeten voor een gezellig praatje onder het genot van een kopje koffie. Mocht u, na zo'n lange tijd, zin hebben om uw handen uit de mouwen te steken dan zijn er genoeg werkgroepen die dringend behoefte hebben aan nieuwe vrijwilligers. «

## INGEZONDEN MEDEDELING

De redactie ontving een reactie op het artikel **'Bier en limonade gaan goed samen'** in Helmonds Heem 52. Trouwe lezer Eef Moes gaf ons aanvullende informatie betreffende bierbottelarij en mineraalfabriek M. Manders die wij u niet willen onthouden:

"Bij M. Manders gaat het om Marinus Manders en en zijn vrouw Anna Mansvelders. Zij hadden drie kinderen, Toos, Dien en Frans. Zij woonden vanuit de Molenstraat, de Tolpoststraat in het 2<sup>e</sup> huis aan de linkse kant. Ik heb hen goed gekend omdat ikzelf ook in de Tolpoststraat gewoond heb, recht tegenover de St. Jozefschool.

Daar komt bij dat twee deuren vanaf ons de fam. Willem Mansvelders - Vliegenberg woonden en hij was een broer van de vrouw van Marinus Manders. Deze Willem ging destijds - op de Heuvel - vaak helpen met het rondbezorgen van de drank aan cafe's met de bakfiets. De bottelarij is ook nog in de Tolpoststraat geweest. Voor zover ik kan zeggen zaten zij op de Heuvel in het pand waar later Corsten de vogelhandel zat. Ik kan helaas niet zeggen wanneer zij uit de Tolpoststraat zijn weggegaan en gestopt zijn maar in ieder geval zijn zij later naar de Klaproosstraat verhuisd."

Eef Moes

# Boekbespreking



## Leem onder je schoenen

Werkgroep Stiphout

Om er later over te kunnen vertellen, is Stiphoutenaar Jan Nijssen begonnen met het verzamelen van verhalen over de ontwikkeling van het gebied Leemkuilen/De Vennen in Stiphout. Kunt u een bijdrage leveren? Neem dan contact op met jannijssen@bbhmail.nl of telefonisch via 0492-522948. Over het verschijnen van het boek zullen wij u t.z.t. informeren.



## Helmond in 100 stukskes

Theo de Jong, Anja van den Akker en Piet van den Boom

Een stortplaats aan de Houtse Parallelweg, die in 2016 werd gesaneerd,

bleek een heuse schatkamer te zijn. Stadsarcheoloog Theo de Jong en enkele vrijwilligers vonden er een assortiment aan voorwerpen. In dit boek vertellen ouderen hun verhalen over deze objecten uit de crisisjaren, de Tweede Wereldoorlog en de wederopbouw. *Helmond in 100 stukskes* won in 2019 de Grote Archeologie Prijs, die in het Rijksmuseum tijdens de Nacht van de Geschiedenis, werd uitgereikt. *Het boek is aan alle leden en begunstigers verstrekt en is tevens verkrijgbaar bij De Ganzenvuur, Oude Aa 49 in Helmond.*



## Het Brabants Vakantieboek

John van der Sanden en Jan Vriens

Na het succes van 'Het Helmonds Vakantieboek' verschijnt nu de Brabantse versie hiervan. Wederom boordevol puzzels, raadsels, kleur- en knutselpagina's, liedjes, kijkplaten, wetenswaardigheden, verhalen uit en over ons mooie Brabant. Kortom 152 pagina's Brabantse pret en nog leerzaam ook!

ISBN 9789081 269353

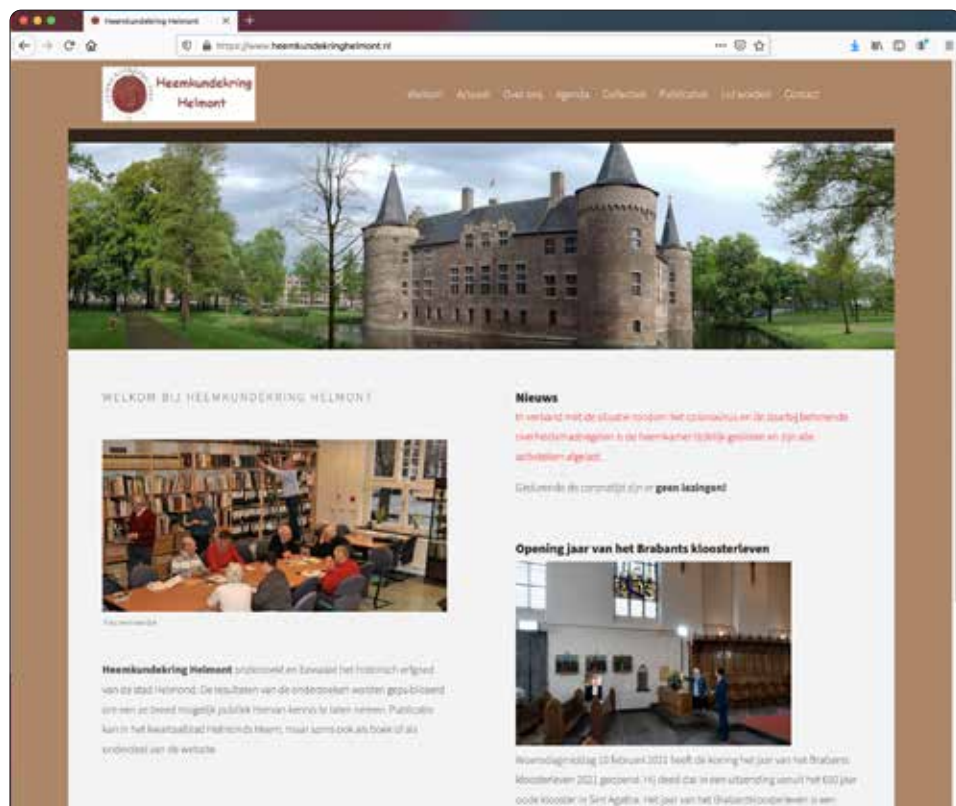
Prijs € 17,95 (in de voorverkoop)

Tevens verkrijgbaar bij De Ganzenvuur, Oude Aa 49 in Helmond.



# Vernieuwde website Heemkundekring Helmont

Er is lang aan gewerkt, maar nu is de vernieuwde website van Heemkundekring Helmont geïmplementeerd. Het nieuwe jasje is niet alleen cosmetisch van aard, de site biedt meer opties als wat u tot nu toe gewend was en voldoet aan alle eisen die anno 2021 gesteld mogen worden. Hoewel er veel veranderd is, vindt u nog steeds informatie over de werkgroepen en alle edities van Helmonds Heem. Daarnaast is het boekenbestand beschikbaar en zijn de statuten en financiële verslagen toegankelijk. De externe links zijn uitgebreid met het Bidprentjesarchief, Helmond binnen de Wallen, het RHCE en het BHIC, het Nederlands Familieberichten Archief en het Industrieel Atrium. Maak eens een wandeling over de website en ontdek alles wat Heemkundekring Helmont te bieden heeft.

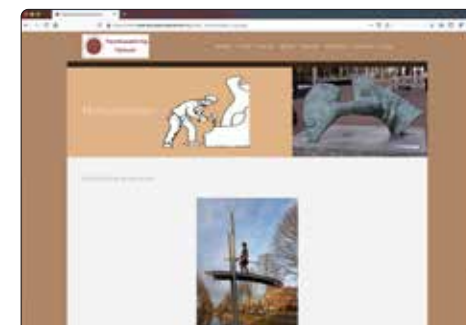


De site is geprogrammeerd door Wim Boelhouwers, de foto's zijn afkomstig uit het eigen archief. Bij vernieuwingen gaat er weleens iets mis, als u iets constateert wat niet naar behoren functioneert, of als u iets niet kunt vinden, laat het weten via [info@heemkundekringhelmont.nl](mailto:info@heemkundekringhelmont.nl). Opmerkingen zijn altijd welkom, maar ook complimenten horen we graag.

De oude website die na twintig jaar dienst is vervangen, was een creatie van Frans Jacobs, die zich vele jaren voor Heemkundekring Helmont verdienstelijk heeft gemaakt. Frans bereikte recent de respectabele leeftijd van tachtig jaar. Een mooie gelegenheid om van een rustiger leven te



gaan genieten. Voor al het werk dat hij heeft verricht, willen wij hem hartelijk danken. «



# Gevelstenen en kleine monumenten

## Nieuwe medewerkers dringend gewenst

Een gevel- of gedenksteen is een klein monument, dat meestal de muur van een gebouw siert. Het heeft vrijwel altijd de vorm van een plaat of blok en bevat een inscriptie, symbool of voorstelling. Zo'n object geeft aan het betreffende gebouw een eigen en herkenbare identiteit. De stenen zijn meestal vervaardigd van natuursteen, al zijn er ook exemplaren van metaal en terracotta bekend.

De stenen ontstonden in de zestiende eeuw en waren bedoeld als adresaanwijzing, omdat er in die tijd nog geen huisnummering bestond. Ze werden met veel kleuren beschilderd. Sommigen hebben een wapen en/of een inscriptie. De kunstwerkjes vertellen verhalen, vaak heel persoonlijke, over de bewoners van een pand. Ze bevatten beroepsaanduidingen, dierfiguren en eigen



Deze gevelsteen komt voor aan een woonhuis aan de Eikendreef.

voorstellingen, elke uitvoering is direct herkenbaar. Ook zonder die connectie te kennen heeft de observant van vandaag nog steeds kijkplezier aan de opvrolijking van de gevels.

Meestal hebben de stenen betrekking op het beroep van de betreffende bewoner. Zo kon een kuiper een vat laten afbeelden, een bakker een brood of een schrijver een veer. Wie geen familienaam had en niet met een beroep of bijnaam werd aangeduid, redde zich met een uithangbord of gevelsteen. Wilde men zich onderscheiden van een teken van een vakgenoot met nagenoeg dezelfde uitvoering, dan voegde men een eigen identiteit toe. Ook kwamen er gevelstenen met gepaste humor voor.

### Helmondse gevelstenen

Helmond kent gevel- en gedenkstenen, in gevarieerde cultuurgerichte en kunstvormige uitvoeringen. Geen wonder dat Heemkundekring Helmond zich over dit historische erfgoed heeft ontfermd. De in de stad voorkomende gevelstenen en kleine monumenten werden gelokaliseerd, gefotografeerd en gedocumenteerd. Ze werden bijeengebracht in een collectie, die een variëteit



Hoeksteen van het voormalig kapucijnenklooster in de Molenstraat.

aan cultuurofgoed bevat. De verzameling kwam tot stand dankzij het gewaardeerde werk van John Rademakers en Henk van Dijk, die niet alleen de benodigde informatie verzamelden, maar zich ook verdienstelijk maakten met de archivering daarvan.

Die verzameling is wel aan onderhoud onderhevig. Gebouwen kunnen verdwijnen ten behoeve van stadsontwikkeling of krijgen een andere bestemming. Ook branden zijn van invloed op de wegraking van al of niet belangrijke bouwwerken. Bevestigde gevelstenen kunnen uit het oog raken, naar elders verplaatst worden, dan wel verloren gaan. Bij zo'n situatie moet de bestandsinformatie gewijzigd worden, maar dat is niet altijd adequaat gebeurd.

Het is niet alleen nodig de data te actualiseren, maar ook om die op het internet aan te bieden. De collectie moet voor iedereen toegankelijk worden. De nieuwe website biedt hiertoe de moge-

lijkheid, maar de documentatie moet dan alvorens worden geoptimaliseerd. Het team 'Gevelstenen en kleine monumenten' is echter onvoltallig geraakt. Een nieuw te vormen groep, die de zaken adequaat ter hand wil nemen, is van het grootste belang om het historische materiaal te herzien, te onderhouden en te beheren.

Daarom zoekt de heemkring gemotiveerde leden die het team 'Gevelstenen en kleine monumenten' willen komen versterken. Gedreven mensen die de relevantie van het heemwerk zien en enthousiast worden als ze hiervoor uitgedaagd worden. Dit is een mogelijkheid om kennis van het plaatselijke erfgoed te vergaren en te conserveren voor de toekomst. Als vrijwilliger krijgt u alle ruimte om met passie uw werk te doen. Zoekt u een inspirerende job bij het vereniging die nauw betrokken is bij het Helmondse cultuurhistorische erfgoed, meld u dan aan bij het bestuur. Er mag geen cultuurhistorie verloren gaan. «



# Stadssecretaris versus dominee Walraven

## Ontsteltenisse en confusie in die gantse gemeint

**De Helmondse Gereformeerde Gemeente werd in 1709 opgeschrikt door een gênant voorval. Zoals gebruikelijk werd vóór de preek de zogeheten pause<sup>1</sup> gezongen. Maar het gezang was vroegtijdig gestopt, ook al was het nog niet voltooid.**

Volgens de substituut-secretaris<sup>2</sup> Jan van Leeuwen hoorde dat niet zo. Dat moest veranderen. Toen de zondagsdienst begon, gelastte de secretaris dat de pause vóór aanvang van de preek uitgezongen moest worden. Hij werd verwezen naar dominee Walraven, de enige die in deze iets te gebieden had. Toen de predikant de opdracht vernam zei hij: *'Het is mij indifferent en het scheelt mij niet, de kerkgangers zullen geduld moeten hebben, als de dienst tot half twaalf of nog langer duurt'*. De kerkenraad was van mening, dat alleen de predikant kon beslissen hoe in deze te handelen.

Tijdens de middagdienst zou Van Leeuwen eens laten zien wie er gelijk had. De kerkgangers hadden samen het voorlaatste vers van de vijftiengste psalm gezongen. De predikant stond op de kansel en men was klaar om naar de verkondiging van het woord te luisteren. Behalve Van Leeuwen, die in zijn uppie de gehele psalm uitzong. Dit leidde *'tot ontsteltenisse en confusie in die gantse gemeint'*. De kwestie bleef niet binnen de Gemeente, maar verspreidde zich over de stad. De volgende dag kwam Van Leeuwen *'met een opgetrocken seyl en hevige gemoet'* bij de dominee en

begon hem en zijn vrouw te beledigen. Hij maakte de dominee uit *'voor geen man van zijn woord sijnde, die als frequent bezoeker van coffyhuisen en herbergen, een ergerlijck leven leyde'*. Zijn vrouw ageerde tegen de *'uuijle uijtgebraeckte woorden'*, waarop hij haar beledigend afbekte. De kerkenraad vond hij een *'coffijraedt'*, die hij bij de Classis<sup>3</sup> op zijn nummer zou zetten, de predikant inclusief.

De laster kon Walraven niet laten passeren, omdat die afkomstig was van iemand die pretendeerde lid van de



*Een Classis is een vergadering van een aantal protestantse kerken in de regio. Zij bestaat uit afgevaardigden van iedere kerk uit het classisgebied. (Afbeelding internet)*

Gereformeerde Gemeente te zijn, maar geen getuigenis had afgelegd. De kerkenraad besloot schriftelijk *'in alle beleeftheijit te vragen, welke reden zijn Edele heeft gemoveert'*. Met de bezorging van het geschrift werden ouderling De Cort en diaken Leemans belast. Ze werden *'in alle minsaemheijit'* ontvangen. Op het hem ten laste gelegde antwoordde de secretaris dat hij niets had tegen de kerkenraad, maar wel tegen de predikant die *'sijn woord aen hem niet hadde gehouden, nopende het uijtsingen van den psalm off pause voor de predicatie'*. De heren voerden aan dat over het voltooien van de psalm niet kon worden getwist, omdat er *'meerdere rusies en questies omtrent andere leden der kercke soude comen'*. Het zou onmogelijk zijn om alle partijen tevreden te stellen. Daarom had de kerkenraad de afgeraden aan het verzoek van Van Leeuwen tegemoet te komen.

De secretaris werd verzocht met het predikantenechtpaar in vriendschap te leven. Hij zei Walraven te zien als een eerlijke man en wenste *'sijn eerwaarden gelijk oock sijn vrouw alle Heijl en Welvaren, soo over sijnen persoon als familie'*, maar zou hem erkentelijk zijn als zijn verzoek werd gehonoreerd. Nogmaals trachtte men hem er van te overtuigen dat *'sulcx om een ieders versoecken voor te comen'* niet kon worden beloofd. De heren werden *'in alle minsaemheijit gescheijden'*.

Om aan het vele geroddel een einde te maken, verklaarde de kerkenraad dat zij *'predikant Walraven erkende als een weerdigh en onopspreekelijck predicant,*

*soo in sijn edelen dienst als leeren, gelijk oock de vrouw van sijn eerwaarden bij de vergaderingh meede voor een eerlijcke en deugtsame vrouw werd erkent, en niet voor diegeen, waar voor sijn uijtgemaeckt soude sijn'*. Toch was de vrede nog niet getekend. Van Leeuwen weigerde zich onder de audiëntie van de predikant te stellen. In de classikale vergadering beklaagde Walraven zich, dat *'de Heer Secretaris van Leeuwen het Heilig Avondmael bij een ander gemeente heeft gecelebreert, om redenen wegens een miscomportement gegeven in de kerke tot Helmont'*. Dit was in strijd was met een besluit van de Classis.

Pas na jaren kwam Van Leeuwen ertoe zich met de predikant te verzoenen. In 1712 kwam hij bij de dominee aan huis met het verzoek dat het incident *'mogte worden gesmoort in de vijver der liefde en eenigheijit en dat men in liefde en vrede als Christenen en goede nabueren met malcanderen mogte leven'*. Walraven wilde het vergeven en vergeten *'hopende dat den God des vreedes dit gedane sal segenen met een goet succes'*. De kerkenraad nam met genoeg kennis van de verbroedering en haastte zich de Classis te verzoeken om de genomen resoluties in te trekken en te vernietigen. «

### Noten:

- 1 Met pause wordt een groep coupletten bedoeld, die deel uitmaakt van een hele psalm.
- 2 Gerechtig lid van het openbaar ministerie bij een speciale rechtbank.
- 3 Onderafdeling van een provinciaal kerkbestuur.

## Notities van een Helmondse koopvrouw

In het depot van het gemeentemuseum bevindt zich een kasboekje, dat is aangeboden door een onbekende schenker. Of het uit zijn of haar familie afkomstig is, is niet te zeggen. Zelfs de minste aanwijzing van wie het geweest kan zijn, geeft het boekje niet prijs. Weliswaar wordt enkele keren gesproken over een 'nicht van Geldrop', maar die vingerwijzing is zo vaag, dat er geen conclusie aan verbonden kan worden. Het boekje bevat een registratie van inkomsten en uitgaven, en werd tussen 1798 en 1810 samengesteld door een zakenvrouw die blijkbaar ook neveninkomsten had.

Iedere structuur in de administratie ontbreekt. Het is een mengelmoes van posten die vrij chaotisch doorelkaar staan vermeld. Van debet- en creditzijde had de 'boekhoudster' kennelijk geen notie. Het is merkwaardig, dat er in die tijd kennelijk veel met gesloten beurzen werd betaald. Anders gezegd, dat er zoveel 'verhaald' werd zoals dat heet, en dat er zo weinig contant geld in de zaak omging. Zo leveren Meggel en Gerrit van Kraay boter, waarvoor zij grutterwaren in ruil krijgen. Af en toe wordt alles bij elkaar opgeteld en het verschil in geld bijgelegd, of blijft er een bedrag als 'nog te goed' openstaan. De voerman Anton Schepers, die nu en dan een vracht aflevert, zoals koffiebonen, rijst, stokvis, suiker, lakmoes, blauwsel, zeep, linnen, katoen en tabak, krijgt geen cent betaald, maar zijn vrouw verdisconteert dit in de winkel. Af en toe krijgt zij wel eens een grijpstuiver 'verschoten' voor 'mijlen', of voor andere zaken die niet in die winkel te koop zijn.

Johannes de Wit, die van haar een akker huurt voor vijfentwintig gulden per jaar, betaalt contant drie gulden, levert

honderd 'cannen rome van 12 duyt' en een partijtje appels. De boekhoudster stelt in 1804 Peternel Nouwen 'te Sint Peter aan te komen', als dienstbode aan, voor 'tuintig gulden op 't jaar en een catoen tot een jak'. Het meisje krijgt weinig geld in handen, getuige de afrekening zoals die in het boekje staat opgetekend:

een nudoek van	1	2	0
1 el laken tot voyer (voering)	0	13	0
den blouwen grijsen rok voor	5	0	0
een paar swarte sietts (sajeten) couse	0	16	8
een el streep 12 st. 4 d. en 16 16 st. sietts	1	10	8
een plegger (werkschoort en verwen)	0	13	0
3 doeken 18 st. 2 elle sietts voor haar moeder	2	6	0
1 voorschot catoen	8	8	0
4 st. d. d. bij leg (?) 1 gld 8 st. van slijk	1	13	0
Aen sokke 8 st. 4 d. 3 st. 5 st.	0	16	13(1)
een de plegger 10 st. 2 d.	0	10	4(1)
7 st. 6 d. aan gelt en siet (?)	0	7	12
een linnen van de gas (?)	1	10	0
3 st. gelt 2 gulden ringked(1) 8 st.	2	8	0
	26	4	0"

Sommige posten zijn koeterwaals, anderen niet te doorgronden. Soms schrijft de administratrice met dubbel krijt, al betreft het dan maar enkele

duiten. Regelmatig heeft zij meerdere jongens in de kost, wellicht studenten van de Latijnse school. Elk kwartaal schiet zij drie gulden aan schoolgeld voor. Voor een van hen betaalt ze de vrachtpenningen van een nieuwe groene pet, mogelijk behorend tot een uniform. Bij 'siekt' verstrekt zij wijn en bij een bijzondere gelegenheid laat zij zich overhalen om één gulden en tien stuivers voor te schieten 'aan traktatiën en pijpen'.

Een van de gasten is Fransis Berkers, die 2 oktober 1799 bij haar in de kost komt en waarvoor zij op 6 oktober 1800, honderd gulden kostgeld ontvangt. Daarbij komen dan nog enkele voorschotten, zoals voor 'een paar couse bestopt', nieuwe schoenen en klompen, witte wollen kousen, de verstellkosten van een broek en het 'keeren van een buis'. Als kwijting brengt Berkers haar enkele keren een paar 'weg' boter van ongeveer zestien pond. Het kostgeld verschilt regelmatig,



Vanaf 1797 was de Latijnse school gevestigd in de Pantoffelstraat in het witte pand links op de foto. Het is waarschijnlijk dat onze onbekende 'zakenvrouw' hier in de buurt heeft gewoond.

het loopt uiteen van 112 tot 150 gulden, waarbij nog een fooi van drie gulden komt voor de dienstbode. In het hoogste bedrag is 'vuur en lig' inbegrepen.

Andere kostgangers waren: Hendrik Daems, Frans van Heyst, Antony Coenen, Frans Lommeret, Theodorus Coppens, Chris van Roosmalen, Peter Peters, Piet van Gent, gebroeders Jansen, Bernardus van Valkenhof, Hendrik Coppens, Willem Miner en Peter Sprangers. Doorgaans bleven de gasten niet langer dan twee of drie jaar. Zouden ze hun studie hebben afgebroken of elders onderdak hebben gevonden? Dank aan de Helmondse vrouw, dat zij een inzicht heeft gegeven in het winkelbedrijf van die tijd en dat ze tevens een kleine bijdrage heeft geleverd tot de geschiedenis van de Latijnse school. «

Gebaseerd op: 'Een oud winkelboek' (JH). De Zuidwillemsvaart, 6 juni 1936.

# 20 miljoen Brabanders geregistreerd

Het Brabants Historisch Informatie Centrum heeft de grens van 20 miljoen vermeldingen bereikt. Daarmee is de database ([www.bhic.nl/stamboom](http://www.bhic.nl/stamboom)) niet alleen de populairste archiefdatabase van het BHIC, maar ook de grootste. In de database kan ieder zoeken naar vermeldingen van personen in archiefakten. 20.000.000 is een mijlpaal om bij stil te staan, want waar komen al die gegevens vandaan en niet te vergeten: “aan wie hebben wij dit allemaal te danken”.

De database kwam tot stand dankzij honderden onmisbare vrijwilligers die al decennia lang helpen bij het invoeren van gegevens uit oude akten in de computer. Vincent van de Griend en Rens van Ballegooij begeleiden die vrijwilligers en zijn dagelijks betrokken bij het werk dat hierbij komt kijken. Rens: “We hebben de gegevens uit een grote hoeveelheid aan bronnen. De bekendste daarvan zijn wel de DTB-boeken (doop-, trouw- en begraafboeken) en de Burgerlijke Stand registers. Maar ook de bevolkingsregisters, persoonsgegevens uit de memories van successie, de gevangenisregisters en de militieregisters zijn opgenomen in deze immense database. De vrijwilligers zijn nu met name bezig met de Burgerlijke Stand registers, de rechtbankarchieven en de DTB-boeken. Maandelijks komen er ongeveer 20 registers online met daarin enkele honderden tot wel een duizend personen per register”.

Vincent vult aan: “Uit de originele documenten voeren zij de gegevens in, in een database. Denk daarbij aan de voor- en achternamen, maar ook de geboortedata,

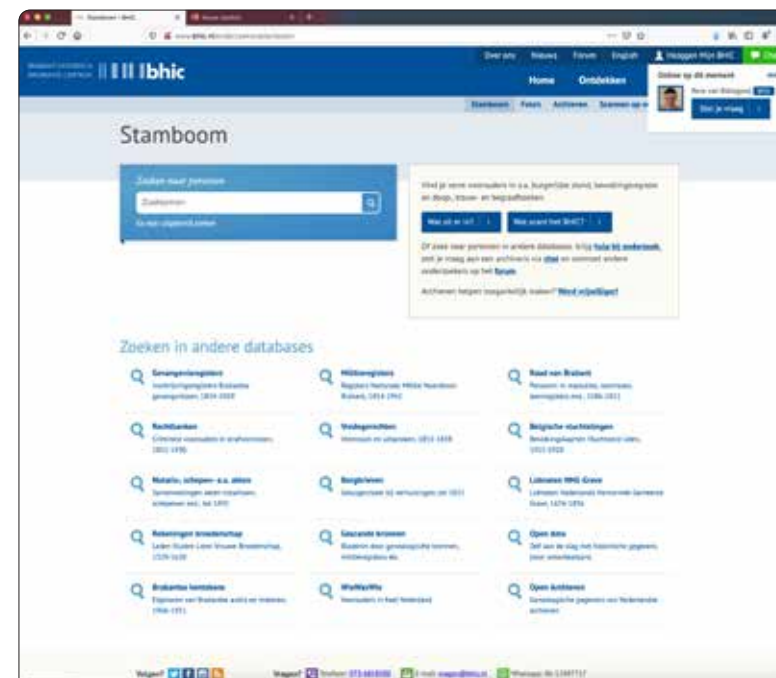
beroepen en geboorteplaatsen. Dat klinkt misschien als een kwestie van snel overnemen, maar het kan een heel gepuzzel zijn om die gegevens te filteren uit de oude handschriften en vreemde talen (Frans of Latijn) die terugkeren in de bronnen die Rens noemt. Bovendien zijn we in de afgelopen jaren nauwkeuriger gaan invoeren. Vroeger zijn van sommige bronnen bijvoorbeeld alleen de voorletters van geregistreerde personen ingevoerd, maar nu vullen we die aan met de volledige naam. Dat is makkelijker zoeken voor digitale bezoekers”.

Ondanks covid-19 werken de vrijwilligers van het BHIC hard door om de genealogische database van Noord-Brabant nóg beter te maken. Bovendien houden ze zich niet alleen bezig met het invoeren van de registers, maar controleren zij ook nog alle registers die zijn ingevoerd. Dit om de kwaliteit van de database te waarborgen.

Voor de toekomst willen ze de database verder uitbreiden. Steeds meer bronnen worden bijgevoegd om die zo compleet mogelijk te maken. Goed

nieuws voor genealogische onderzoekers dus. Mocht je in het verleden vast zijn gelopen, mogelijk is er nu een oplossing voor je te vinden. Het indexeren en online zetten van de gegevens moet gezien worden in de context van een algemene trend om archieven zoveel

mogelijk openbaar en gemakkelijk bereikbaar te maken. Rens en Vincent zijn trots en bedanken alle vrijwilligers van het BHIC die daar keihard voor werken. Samen roepen ze in koor: “op naar de 25 miljoen”.





# Negen bruggen op een rij

Bruggen over de Aa in Helmond

door Egbert Wijnen

**Bij het ordenen en toegankelijk maken van het 'Begemann-archief' werden een aantal opmerkelijke vondsten gedaan. Zo kwam een fraaie tekening aan het licht van een brug over de Aa. Deze bevond zich ter hoogte van de Vlisco. Uit een bestekstekening van Publieke Werken blijkt dat in de jaren dertig van de vorige eeuw op korte afstand van elkaar, maar liefst negen bruggen over de Aa lagen. Dit artikel gaat dieper in op het Begemann-archief, de Helmondse bruggen over de Aa en de bijdrage die Begemann daaraan leverde.**

## Het archief van Begemann

In juli 2019 werd een begin gemaakt met de ordening en beschrijving van het archief van de Koninklijke Nederlandse Machinefabriek voorheen E.H. Begemann uit Helmond. De oudste stukken uit het archief dateren uit 1872, het jaar waarin Egbert Haverkamp Begemann een ijzergieterij aan de Zuid-Willemsvaart van Gustav Brückenhaus koopt. Begemann vormde de gieterij om naar een machinefabriek voor de vervaardiging van stoommachines en stoomketels. Het bedrijf specialiseerde zich in staalconstructies en centrifugaalpompen. Staalconstructies voor perronoverkappingen, maar voornamelijk bruggen werden bij Begemann vervaardigd. In de jaren zeventig begon de neergang; de staal-

constructies werden verliesgevend. Na de overname van het bedrijf in 1985 door Joep van den Nieuwenhuyzen werd het bedrijf langzaam ontmanteld. De goede onderdelen werden verkocht. De gieterij werd in 1990 gesloten. In 1992 werd de afdeling waar de centrifugaalpompen werden gemaakt verkocht. Het Begemann complex werd in 1993 verkocht. Op het terrein verrees tussen 1999 en 2001 Boscontondo, een complex met appartementen, museum, bioscoop en een bestuursgebouw.

Het archief van Begemann kwam terecht bij de Gemeentelijke Archiefdienst Helmond. Na het samengaan van de archieven in de regio kwam het archief terecht bij het Regionaal

Historisch Centrum in Eindhoven die het elders liet opslaan. Daardoor en omdat er geen goede inventaris van de archiefstukken was kon het archief niet meer worden geraadpleegd door onderzoekers. Om aan die situatie een einde te maken kwam het archief terug naar Helmond, waar het in de Openbare Bibliotheek door een groep vrijwilligers werd geordend en beschreven. Het archief had een omvang van ongeveer 250 strekkende meter. Door selectie is die omvang nu een stuk teruggebracht. Het archief is eindelijk weer beschikbaar gekomen voor het publiek bij het RHCE in Eindhoven <sup>1</sup>.

## Bruggen en bruggetjes over de Aa

Op Helmonds grondgebied lag een veelvoud aan bruggen en bruggetjes over de Aa. De belangrijkste waren, van zuid

naar noord, de brug op Duizeldonk, de brug aan de Lieropse Dijk, de brug aan de Buitenparallelweg bij de Cacaofabriek, de brug aan de Binnenparallelweg met de daarnaast gelegen spoorbrug ter hoogte van de Vlisco. In het stadshart had je de brug bij het poortgebouw aan de Wiel, de brug in de kasteeltuin, de brug in de Veestraat, de brug aan de Watermolenwal/Havenweg, de brug aan de Waardstraat. In het noorden van Helmond lagen vervolgens de brug nabij de watertoren en de 'Roode brug' aan de Bosschelaan bij Binderen <sup>2</sup>.

En dan had je natuurlijk ook kleinere voetbruggen, zoals bijvoorbeeld het bruggetje dat een verbinding vormde tussen de Heilig Hartkerk aan de Veestraat en de pastorie aan de Havenweg. Ook was



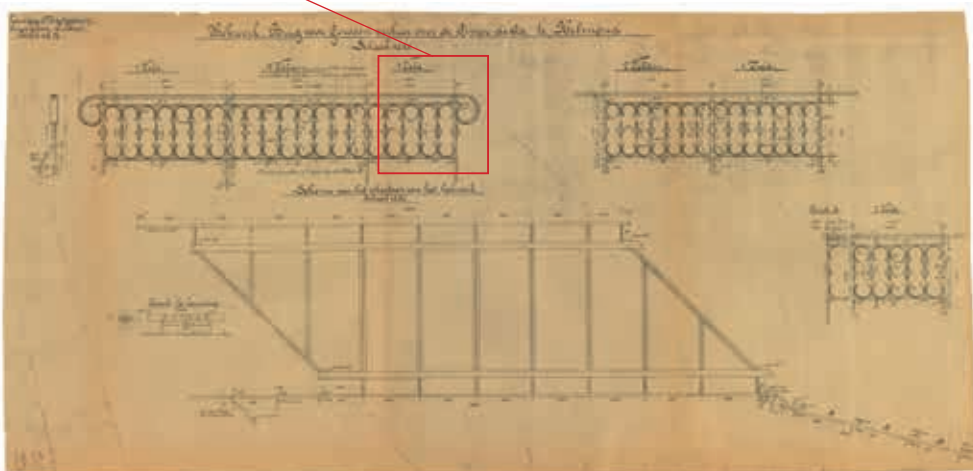
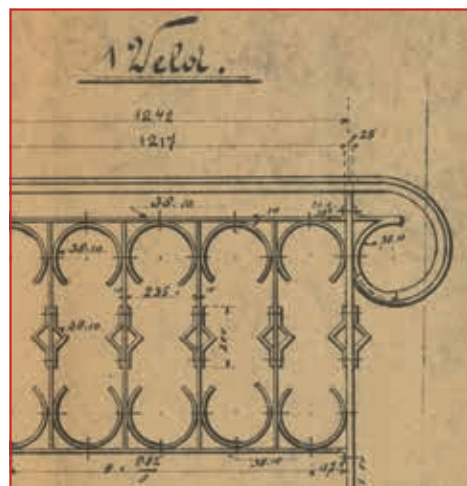
Deze kaart laat goed zien dat rond 1900 over de Aa al enkele bruggen lagen ten behoeve van de spoorlijn naar Eindhoven en het emplacement van de Nederlandse Spoorwegen. (Collectie BHIC)



er een brug bij de fabriek van Piet de Wit op 'D'n Oliemolen'. Dan waren er nog de bruggen voor de spoorlijn naar Eindhoven en naar het emplacement van de Nederlandse Spoorwegen nabij de Spoorhaven.

### Een tekening met een fraaie leuning

Bij het ordenen van het Begemann-archief ontdekten vrijwilligers Theo Meulendijks en Cor Vrijken een tekening



Bestektekening (en een detail daarvan) van het hekwerk voor de brug over de rivier de Aa.

van een brug in Helmond met een fraai vormgegeven leuning<sup>3</sup>. Het betrof de bovenbouw van een brug voor gewoon verkeer die zowat diagonaal over de rivier de Aa kwam te liggen. Door vergelijking met foto's kwam Cor er achter dat het hier ging om de brug van de Binnenparallelweg nabij de Vlisco. Nu is dit gebied eigendom van de Vlisco, maar vroeger liep de Binnenparallelweg vanaf het Stationsplein tot aan de Trambrug over Zuid-Willemsvaart. Tot 1952 kon men van daar ook nog in de kasteeltuin komen.

Op 8 november 1905 vond in Eindhoven de aanbesteding plaats voor de bruggen over de Aa samen met die van de trambrug over de Zuid-Willemsvaart. Dat gebeurde voor de opdrachtgever de Tramwegmaatschappij 'Eindhoven-Geldrop', die haar tramlijn vanaf Eindhoven via Helmond wilde doortrekken naar Asten. Voor de bruggen over de Aa was de laagste inschrijving voor de onderbouw M. Visser uit Papendrecht voor



De brug met de fraaie smeedijzeren leuningen gefotografeerd op 6 mei 1953. Zo te zien aan het wegdek is de brug druk in gebruik geweest. (Archief Vlisco).

— Op Woensdag 8 November a.s., des morgens ten 10 uur, zal door de Tramwegmaatschappij „Eindhoven—Geldrop, in het café van den heer E. Stoot te Eindhoven worden aanbesteed:

Het maken van den onder- en bovenbouw eener gelijkarmige draaibrug over de Zuid-Willemsvaart te Helmond, en het maken van eene brug voor gewoon verkeer en van eene spoorbrug over de rivier de Aa alhier; het een en ander ten behoeve van de tramlijn Eindhoven—Helmond—Asten.

Aanwijzing in loco voor de onderbouwen heeft plaats op Vrijdag 3 Nov. a.s. voormiddags 11 uur, terwijl inlichtingen voor het verdere gedeelte der aanbesteding worden verstrekt ten kantore der Maatschappij te Eindhoven.

Met de uitvoering dazer werken nadert de aanleg der nieuwe tramlijn voor een groot gedeelte hare voltooiing.

Bericht in de De Zuidwillemsvaart van 28 oktober 1905.

8.900 gulden. Voor de bovenbouw was Begemann de laagste inschrijver met 7.950 gulden. Dat was een ruime 2.000 gulden lager dan de Noord-Nederlandsche Machinefabriek uit Winschoten die het werk wel wilde maken voor 9.985 gulden<sup>4</sup>.

In het archief van de Dienst Publieke Werken Helmond vinden we de bestekken voor de bruggen over de Aa, gedrukt bij C.N. Teulings in 's-Hertogenbosch. "Bestek en voorwaarden voor het maken van de ijzeren bovenbouwen van eene brug voor gewoon verkeer en van eene spoorbrug over de rivier de Aa te Helmond" waar op de kaft is bijgeschreven:





De bestekken voor de bruggen over de Aa. (archief Dienst Publieke Werken Helmond)

wil de lijn Eindhoven-Geldrop via Helmond aansluiten op de tramlijn van 's-Hertogenbosch naar Helmond. Daarvoor zou de lijn moeten lopen naar de draaibrug bij de Waardstraat die dan geschikt moest worden gemaakt met

een nieuwe bovenbouw. Aan de oostzijde van de Zuid-Willemsvaart kon die dan worden aangesloten op de rails van de 'Bossche tram' richting station<sup>7</sup>.

Bij een nieuwe concessieaanvraag in 1904 blijkt er voor een andere route te zijn gekozen om de tramlijn tot aan het station van Helmond te laten lopen. Die route gaat over Mierlo naar Mierlo-Hout en over de Mierloseweg naar het Haagje. Op 10 januari 1906 rijdt

de eerste tram naar Helmond. In het Haagje is voorlopig het eindpunt omdat de bruggen over de Zuid-Willemsvaart en de Aa nog moeten worden aangelegd. Pas op 21 januari 1907 kan de tram van het tramstation aan de Dommelstraat in Eindhoven tot aan het Helmondse station van de Staatsspoorwegen en zo verder via Brouwhuis, Vlierden en Ommel naar Asten rijden<sup>8</sup>.

### De trammaatschappij Eindhoven-Geldrop

Op 18 november 1888 opende de paardentramlijn Eindhoven-Geldrop. Die lijn komt in 1903 in handen van de tramwegmaatschappij 'De Meierij' die tramlijnen van Eindhoven naar Reusel en van Eindhoven naar 's-Hertogenbosch exploiteerde<sup>6</sup>. 'De Meierij'

### Het belang van Begemann

De bruggen over de Zuid-Willemsvaart en de Aa zijn ook belangrijk voor Begemann als bedrijf. De fabriek wil graag een railaansluiting hebben op het landelijk spoorwegnet. Daarvoor mag zij de bruggen die op kosten van de tramwegmaatschappij zijn aangelegd gebruiken. De trams rijden echter

op smalspoor (1067 mm) en de trein op normaalspoor (1435 mm). Daarvoor dienen extra rails te worden aangelegd en zo loopt er een drierailig spoor van Begemann richting station. Die aansluiting wordt in 1913 gerealiseerd<sup>9</sup>.

In de volgende editie van Helmonds Heem zullen we specifiek ingaan op de trambrug over de Zuid-Willemsvaart en het unieke, drierailige spoor.

### De tram op zijn retour

De opkomst van het busvervoer in de jaren dertig van de vorige eeuw blijkt de nekslag voor de tram. Het vervoer op de tramlijn Eindhoven-Helmond wordt op 15 mei 1935 gestaakt. Vanaf april 1936 begint men in Eindhoven met het opbreken van de lijn en het herstellen van de bestrating. Dat werk is in de zomer van 1937 grotendeels gereed. Het drierailig gedeelte moet echter voor Begemann in gebruik kunnen blijven. Op 10 mei 1940 wordt de trambrug over het kanaal opgeblazen om de opmars van het Duitse leger te vertragen. Daarmee komt voorlopig ook een einde aan het gebruik van de rails op de brug over de Aa. Begemann wil echter gebruik kunnen blijven maken van de railverbinding. Op 10 augustus 1943 wordt een nieuwe concessie afgegeven voor de in de openbare weg gelegen spoorlijn. Die vergunning wordt met ingang van 1 februari 1957 ingetrokken<sup>10</sup>.

### De bruggenbouw volgens de bestekken

De brug voor gewoon verkeer en de spoorbrug voor de tram over de Aa komen dicht tegen elkaar en evenwijdig aan elkaar te liggen. Zij kruisen de Aa in een hoek van 45 graden. De doorstroom-

opening van de Aa is 9,90 meter. De rijweg van de brug voor gewoon verkeer krijgt een breedte van 4 meter met aan beide zijden een trottoir van 1 meter. Beide bruggen hebben twee hoofdliggers met een lengte van 15,57 meter. Het brugdek van de verkeersbrug wordt gemaakt van eikenhout met een dikte van 6 cm waarop een extra hard iepenhouten bovendeck komt te liggen. De leuning worden gemaakt van smeedijzer. Voor de spoorbrug zijn geen leuning nodig. De ijzeren onderdelen moeten aan elkaar worden gelast en geklonken. In de spoorbrug wordt voor 21.300 kg materiaal verwerkt, de verkeersbrug kan met 14.800 kg toe. De bruggen worden in de fabriek gemonteerd. Nadat de bruggen zijn geplaatst zal de sterkte worden beproefd door deze te belasten met 400 kg per m<sup>2</sup>. De spoorbrug moet twee tramlocomotieven of een staatsspoor-locomotief kunnen dragen.

### Lassen en klinken

We zien dat er aan de brug twee principes van aan elkaar bevestigen van de onderdelen worden toegepast: lassen en klinken. Lassen is een eenvoudige en goedkope manier om twee materialen van nagenoeg dezelfde samenstelling door middel van warmte met elkaar te verbinden. De twee materialen worden tegen elkaar gehouden en plaatselijk verhit zodat ze plaatselijk gaan smelten. Na afkoelen stolt de vloeistof en vormen de twee materialen één geheel. Dat lassen kon gebeuren door het materiaal met een vlam te verhitten, het zogenaamde 'autogeen' lassen.

Bij het maken van bruggen worden veelvuldig klinknagels toegepast. Daarvoor boort men in de te verbinden



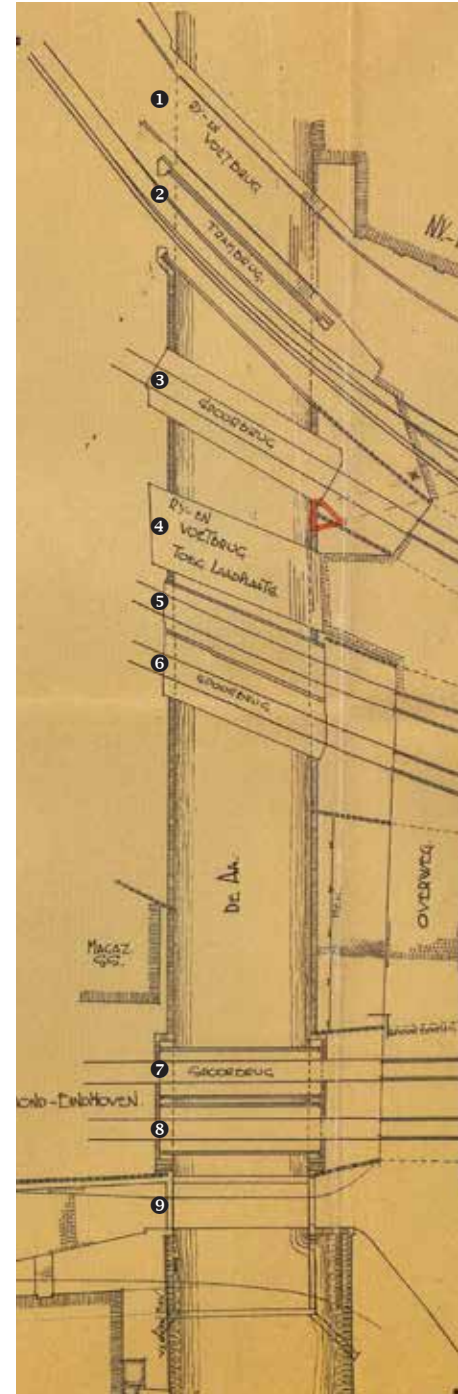
Op deze luchtfoto uit 1956 is de bruggenreeks over de Aa goed te zien. (Afbeelding uit: *Helmond van boven bekeken, 1923-1980*)

onderdelen gaten. Daarna worden de stalen bouten met klinkkop verhit door de 'nageljongen'. De 'tegenhouder' moet die klinknagels door de te verbinden delen steken en de klinknagel tegenhouden met een 'snapkop'. De 'klinker' slaat dan met een hamer op het rechte uiteinde en klinkt zo de onderdelen vast. Aanvankelijk gebeurde dat handmatig, later werd hiervoor een pneumatische hamer gebruikt<sup>11</sup>.

### Een wirwar van bruggen en spoorlijnen.

Op een afstand van maar zestig meter lagen in het midden van de vorige eeuw maar liefst negen bruggen over de Aa. Voor het gemak hebben we ze genummerd op de tekening van Publieke Werken, die hiernaast is afgebeeld. Behalve de brug met de fraaie leuningens ① en de spoorbrug voor de

tram ② waren er twee spoorbruggen voor treinen ③ en ④ en een voor gewoon verkeer ⑤ naar de los- en laadplaatsen van de spoorhaven. In 1908 werd nog een derde spoorbrug ③ naar het emplacement van de spoorwegen aangelegd<sup>12</sup>. Deze lag maar op enkele meters van de trambrug. Dan waren er twee brugdekken ⑦ en ⑧ voor de spoorlijn Eindhoven-Helmond-Venlo en als laatste de brug in de Buitenparallelweg ⑨, nu de Engelseweg. Die laatste brug werd in 1930 geheel vernieuwd omdat de oude ijzeren brug te smal was en ook omdat die om constructieve redenen niet geschikt werd geacht die te verbreden. De nieuwe brug werd een gewapend betonbrug, waarvan de werkzaamheden begonnen op 28 augustus 1929. Nadat de helft klaar was werd de oude brug afgebroken. De werkzaamheden werden afgerond op 6 februari 1930<sup>13</sup>.



Met de overkluizing van de Aa, eind jaren vijftig van de vorige eeuw, zijn de bruggen verdwenen. Toch is er zich weer een rijtje bruggen aan het vormen, maar nu over de Zuid-Willemsvaart. In november 2020 werd langs de spoorbrug in Helmond een nieuwe fietsbrug over het kanaal geopend. Daarmee liggen er nu vier bruggen op een rij: de fietsbrug, de spoorbrug voor het treinverkeer en de oude en de nieuwe 'spoorbrug' voor het wegverkeer. «

Met dank aan Theo Meulendijks, Cor Vrijken, Rob Heus, Giel van Hooff en Marinus van den Elsen

### Noten

- 1 Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, 12149 Archief Koninklijke Nederlandse Machinefabriek v/h E.H. Begemann 1873-1996.
- 2 RHCe, 12012 Archief Dienst Publieke Werken Helmond 1918-1955, inv.nr. 417.
- 3 RHCe, 12149 Archief Koninklijke Nederlandse Machinefabriek v/h E.H. Begemann 1873-1996, inv.nr. 8496.
- 4 De Zuid-Willemsvaart van 11-11-1905.
- 5 RHCe, 12012 Archief Dienst Publieke Werken Helmond 1918-1955, inv.nr. 413.
- 6 W.J.M. Leideritz, *De Tramwegen van Noord-Brabant*, Leiden, 1978.
- 7 Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbosse Courant van 16-11-1900.
- 8 W.J.M. Leideritz, *De stoomtrams van Noord-Brabant en Limburg*, Rotterdam, 1972.
- 9 Rob Heus, *Goederenvervoer over normaalspoor door tramwegmaatschappij De Meijerij. Drierailig tramspoor te Helmond*, in: *Op Oude Rails*, 2017, nr. 263.
- 10 RHCe, 12012 Archief Dienst Publieke Werken Helmond 1918-1955, inv.nr. 425.
- 11 Met dank aan Leo Beekmans.
- 12 Het Utrechts Archief, 903 Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, inv.nr. 3517.
- 13 RHCe, 12012 Archief Dienst Publieke Werken Helmond 1918-1955, inv.nr. 414.

Deel van de bestektekening van Publieke Werken Helmond met daarop de negen bruggen over de Aa. Bij de spoorbrug voor de tram ② is het typische drierailig spoor aangegeven.



# Terug naar de Boterstraat

door Hans Vogels

**Tot in de vorige eeuw was Brabant bezaaid met zandpaden, maar steeds meer van die nostalgische weggetjes verdwenen ten behoeve van het groeiende verkeer. Een zandpad is zeldzaam geworden. Die bewaard bleven zijn pareltjes in het landschap. Niettemin verdwijnen er nog steeds, waardoor de biodiversiteit en de cultuurhistorie van het buitengebied verloren gaat. Ook de Boterstraat op 't Hout verdween. Het was een idyllisch zandpad dat sinds heugenis de verbinding vormde tussen de verharde Mierloseweg en paden richting Brandevoort en Nuenen. Dat het pad werd bestraat was niet te vermijden, maar dat het hodoniem Boterstraat tenietging is dubieus.**

De Boterstraat was veelbetekenend. De naam zou een woordvervorming zijn van de middeleeuwse Boertsestraat. Dit hodoniem komt voor in vijftiende-eeuwse schepenprotocollen van Mierlo. In 1436 was er al sprake van een woonhuis 'aen die Boertsestraet in Myerle', in 1437 wordt een stuk grond 'Het Cansbroec geleghen in die Boirtstraet' genoemd en in het jaar 1477 is er de Boertstraat, die zo goed als zeker tot Boterstraat leidde. De straatnaam heeft niets met boter te maken, maar refereert aan Boord of Boert, waarmee de rand van een dorp werd aangeduid. De Boterstraat wordt voor het eerst genoemd in 1499, als zijnde de verbinding tussen de hoeve Medevoort en een brug gelegen tussen Mierlo en Helmond.

Na de annexatie van 1968 vonden men het nodig om de naam Boterstraat te wijzigen in Burgemeester Krollaan, vernoemd naar Johannes Krol die van 1953 tot 1966 eerste burger van Mierlo was. Zo verdween de historische straatnaam of hodoniem. Betreurenswaardig, hodoniemmen zijn studies en beschrijvingen van locaties en gebieden. Ze maken deel uit van de toponymie, een wetenschap die zich behalve met de herkomst, bezighoudt met het uitdragen van kennis die ten dienste staat van de historische geografie.

Hodoniemmen verander je niet zonder noodzaak, al zijn er wel argumenten te bedenken waarom een gemeente ertoe zou kunnen besluiten. Bijvoorbeeld

als een straat, na een gemeentelijke herindeling, twee keer voorkomt. Men moet zich dan wel terdege realiseren dat er topografische en historische kennis verloren kan gaan. Ingeval van de Boterstraat was dat absoluut het geval. Hodoniemen maken deel uit van de historische context van een stad. Niet alleen zijn de aanwonenden op hun straatnaam gesteld, ze dienen vooral als referentiepunt. Vrijwel elke aanwonende heeft er zijn of haar gedachte of herinnering bij. De Boterstraat had als hodoniem niet verloren mogen gaan.

## Herinneringen

In de vroegere Boterstraat was het geen drukke bedoening. De kinderen speelden er in de natuur en op een trapveldje dat *Het Huvelke* werd genoemd. Het was een onbevangen gebied om

te wonen en leven. Aan het begin van de straat stonden enkele huizen. Dan volgde, na wat weilanden en akkers, een klein buurtschap en een stukje verderop stonden nog wat boerderijen. Het was geen geplaveide weg, maar een zandpad dat parallel liep aan een ouderwets karrenspoor. Er was geen riolering, geen gas en ook geen waterleiding. In een opwelling moet er ooit door iemand elektriciteit zijn aangelegd, want bij duisternis brandden in de huizen enkele lichtjes.

In de straat heerste de rust in alle hevigheid, al is er rond 1910 een kleine volksofstand geweest. De bewoners verzetten zich toen tegen de zeer slechte gesteldheid van het voetannex rijwielpad. Dat verkeerde in een dusdanige staat dat de woningen slechts



De Boterstraat kende een kleine volkbuurt en verderop stonden nog wat boerenbedoeningen. (Collectie: RHCE)

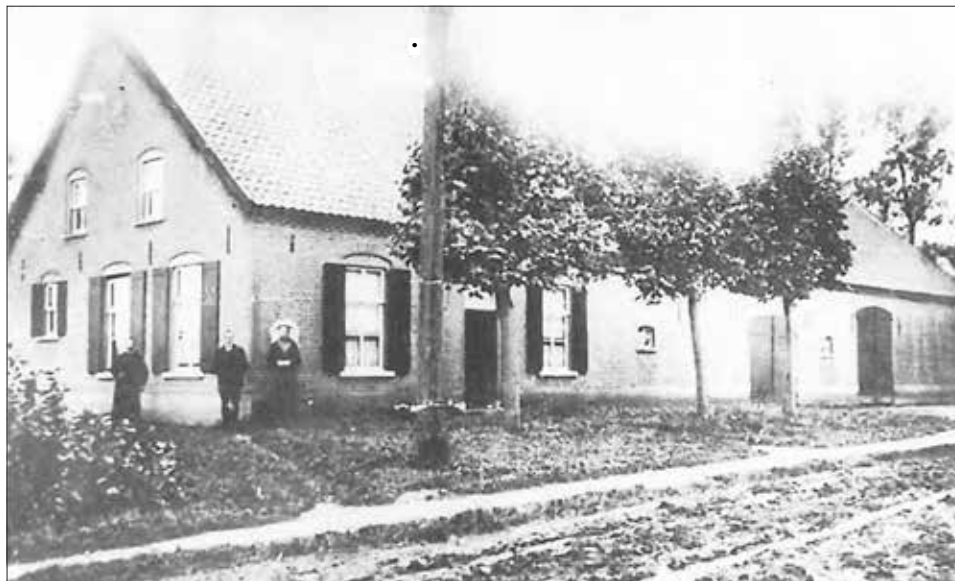
met moeite bereikbaar waren. Renovatie van het pad werd middels een onverdeelde volkspetitie afgedwongen. Met resultaat, het werd met sintels verhard en opgehoogd, zodat het voor de bewoners en bezoekers weer begaanbaar was.

Op de serene omgeving rustte toch een kleine smet. In een bouwval achter wat bosschages woonde een zonderling. Zijn schamele onderdak had de tand des tijds nauwelijks doorstaan en was zwaar in verval geraakt. Het leek alsof men verzuimd had het krot op te ruimen. De muren waren verzakt en het dak goeddeels ingestort. Binnen was het aanzien zomogelijk nog troostelozer. Kippen en konijnen hadden in het armetierige kotje hun intrek genomen. De in afzondering levende man gooide van tijd tot tijd wat groenvoer op de vloer van

het miezerige vertrek. Zo leefde hij in eenzaamheid en in een absoluut onmenselijke omgeving. Uiteindelijk greep de gemeentelijke overheid in. De eenzaamheid werd gepast onderdak geboden. Daar overleed hij in stilte, Mannen, gehuld in witte pakken, hebben hem naar zijn laatste rustplaats gebracht.

### Zijpaden

De Boterstraat kende enkele zijpaden. Min of meer in het midden splitste het pad zich in de richting van de Houtse Steenfabriek en het Coovels bos. Aan het pad naar de fabriek stonden twee Brabantse langgevelboerderijen, een boerderijtype waarbij voorhuis, stal en schuur aan elkaar zijn gebouwd en alle deuren in de lange gevel zijn geplaatst. De boerderijen werden bewoond door de families Klomp en Klaassen. Het zandpad



*De boerderij van Smits in de Boterstraat rond 1920. Van links naar rechts op de foto: broeder Petrus (Marinus Coolen), Willem Smits en Godefrida Coolen. In de jaren vijftig woonde hier de familie Steenbakkers. De boerderij is nog steeds als zodanig herkenbaar en heeft nu het adres Burgemeester Krollaan 101. (Heemkundekring Meyerle, fotocollectie J.Huijbers)*



*Aan het pad naar de Houtse Steenoven stonden de boerderijen van de families Klomp en Klaassen. Ze werden gesloopt ten behoeve van de Helmondweg. (Afbeelding internet)*

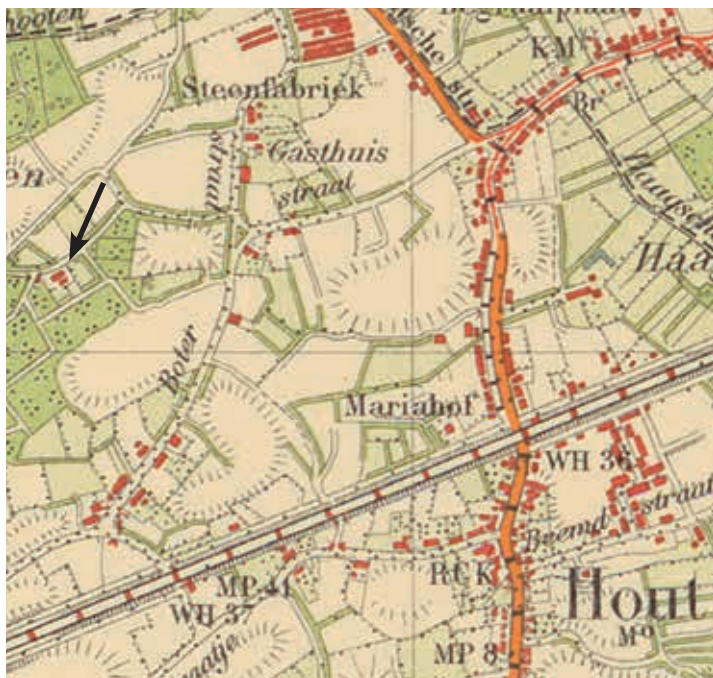
hoorde niet bij de Boterstraat, maar was een verlenging van de Stiphoutse Gasthuisstraat. De boerderij van de familie Klomp, onderscheidde zich door het gevelopschrift 'Hoeve De Gast'. Beide boerenwoningen, van cultuurhistorische waarde, werden gesloopt. Over de erven van de voormalige hoeves raast nu het verkeer, met hoge snelheid en lawaai, van en naar Eindhoven.

Het karrenpad naar het Coovels bos behoorde wel tot de Boterstraat. Het domein met loofbomen werd door jong en oud aangewend om zich in de natuur te ontspannen, niet in de laatste plaats door jong geliefden. Het was aanlokkelijk om er, in de schaduw van machtige beuken en eiken, een poos te verblijven. Dat velen daar herinneringen

aan moeten hebben, is nog zichtbaar in de basten van de beukelaars, die samen een soort schuilplaats vormden die 't Buujkeheuske' werd genoemd. Om hun verbondenheid te betuigen werden hun namen, initialen en figuren in de stammen gekerfd, waarvan een reeks al vele decennia geleden. Als die bomen konden vertellen over het lief dat zij hebben gezien, dan zouden er dikke boeken over geschreven kunnen worden.

Al had het bos een recreatieve functie, primair diende het voor de houtproductie. In 1876 werd een kwantum eiken 'staande in den laan en op den wal in het Bosch op het Hout' te koop aangeboden en verkocht aan Houthandel Felix Clercx. Het kwam het bos niet ten goede. Na enkele jaren





De Boterstraat (links) en de omgeving daarvan op een kaart van rond 1900. De pijl geeft Hoeve Boschwijk aan. (afbeelding BHIC)

waren er talrijke bomen geveld en had het een mistroostig aanzien gekregen. Omdat het geen bescherming genoot had Staatsbosbeheer, de grootste natuurbeheerder van Nederland, hiertoe een vergunning verleend. Wel was een herplantingsplicht opgelegd. Het bos veranderde in een gebied waarin voor het authentieke cultuurlandschap weinig plaats overbleef.

In 1854 liet de familie Coovels aan de bosrand een zomerhuis bouwen, dat Boschwijk werd genoemd. Na enige jaren werd het aan derden verpacht, maar een deel bleef voor de familie als landhuis in gebruik. Het kreeg een private vooringang en was dus niet van binnenuit bereikbaar. Dit verklaart de twee voordeuren waarover het pand beschikte. In 1860 werd Boschwijk als

boerderij betrokken door Peter Slegers en Johanna Meulendijks en hun zeven kinderen. Het zal druk geweest zijn in het huis, temeer omdat er ook nog enkele knechten inwonend waren. Vanaf 1895 woonde er Hermanus Dillen en Maria van Eijk met hun gezin. Het paar had vier kinderen. Een van hen was Marinus de befaamde schilder. Zijn oeuvre omvat pastel- en pentekeningen, etsen en schilderijen.

Aan het begin van de twintigste eeuw settelden Andreas en Marie Relou zich in Boschwijk. Met hun zeven kinderen runden ze een agrarische onderneming met een smalle veestapel. De nering werd overgenomen door een van hun zonen, die de activiteiten elders voortzette. Het betekende tevens het einde van het fameuze Boschwijk.



Hoeve Boschwijk in het Coovels bos. Schilderij in olieverf van Marinus Dillen (1890-1985). (Afbeelding internet)

De boerderij werd verkocht en afgebroken. Op de illustere plaats verrees een nieuw pand. Geen boerderij, maar wel met alle kenmerken daarvan. In het perceel wordt hedentendage een Bed en Breakfast geëxploiteerd. Het biedt mensen de mogelijkheid om hun verblijf te combineren met een aangename natuurbeleving.

### Huufkes

De Boterstraat was met een smal paadje verbonden met de Slegersstraat. Het vormde eigenlijk de verbinding met de kern van het dorp. Het weggetje, dat in de volksmond *De Huufkes* werd genoemd, was voor de jeugd de kortste weg om de school te bereiken. In de zomer had het pad, te midden van

wei- en akkerlanden, een idyllisch aanzien, maar in de winter was het amper begaanbaar. Waar het haar naam aan ontleende is niet te zeggen. Het was, afgezien van de functie om de akkers bereikbaar te houden, landelijk en eenvoudig. Behalve het huis van de familie Dillen, dat in 1927 op de hoek met de Boterstaat werd gebouwd ter vervanging van hun behuizing op Boschwijk, kende het paadje geen enkele bebouwing.

Het kruiste een onbewaakte overweg van de spoorweg Helmond-Venlo. Ter hoogte van die gewezen overgang bevindt zich nu de treinstation Helmond 't Hout, dat in 1992 als voorstadhalte voor de bewoners van de wijken 't Hout

en Stiphout werd geopend. Waar eens het pad De Huufkes liep, ligt nu De Hoefkens, een geplaveide straat waarvan de naam is ontleend aan het voormalige kerkenpad. De werkelijke naam De Huufkes, is hierdoor in de vergetelheid geraakt. Maar het is curieus dat die, in tegenstelling tot de Boterstraat, toch min of meer bewaard gebleven is. Wat de gemeente, in casu de commissie straatnaamgeving, ook ertoe bewogen kan hebben.

### Nawoord

Voor de teloorgang van het hodoniem Boterstraat is geen enkele rechtvaardiging te bedenken. Met de naamswijziging is aan vijf eeuwen geschiedenis voorbijgegaan. Het vaststellen van straatnamen is een taak van de gemeente, het gebeurt meestal door het College van Burgemeester en Wethouders. Nagenoeg iedere gemeente

heeft een straatnamencommissie met historici en architecten, die het College daarbij adviseert. Dat maakt de afbreuk van de naam Boterstraat onbegrijpelijk. Ambtelijke besluiten zijn evenwel vergankelijk, hodoniemen voor de eeuwigheid.

De naam van de straat refereerde aan Boord of Boert, waarmee de buitenrand van een dorp werd geduid. De rand van 't Hout is niet veranderd, die bevindt zich nog steeds op dezelfde plek. Dat de Boterstraat nu Burgemeester Krollaan heet, heeft de toponymische kennis negatief beïnvloed. De man in kwestie zal ongetwijfeld een goede burgemeester zijn geweest en absoluut een straatnaam hebben verdiend, maar in Mierlo zal zeker een straat zijn die zijn naam graag zal willen dragen. Gemaakte fouten kunnen, ook door bestuurders, te allen tijde hersteld worden. «



Het idyllische kerkenpad 'De Huufkes' werd door Marinus Dillen geschetst. (Afbeelding internet)

# Op zoek naar Joseph Rosenberg

door Jolanda Bakker

**Tijdens de Tweede Wereldoorlog woonden de families Rosenberg en Potzler naast elkaar op de Zuid Parallelweg in de Duitse Helmat huizen. We kunnen er wel vanuit gaan dat de onderlinge verhouding niet optimaal was. Rosenberg was Joods en Potzler stond achter het fascistische gedachtegoed en fungeerde mogelijk als spion voor het Duitse leger. Wie was eigenlijk Joseph Rosenberg?**

Joseph Rosenberg is op 8 augustus 1905 in Berlijn geboren als enig kind van het echtpaar Abraham Rosenberg en Berta Czerepow. Moeder Berta (1881) geeft als geboorteplaats Bobruisk op, een Wit-Russische stad aan de rivier de Berezina op ongeveer 150 km. van de stad Minsk. De Russische Genealogie-

vereniging Mitzvatemet meldt dat de achternaam 'Czerepov' moet zijn en dat er maar een familie in Bobruisk is met deze naam. De familie Czerepov is afkomstig uit het dorp Cherapy en is sinds 1858 woonachtig in de stad. Stamvader is Berko Czerepov. Zijn zoon Abraham, ook wel Iosel (Joseph) genoemd, heeft enkele doch-

ters: Basia, Gitta en Berta. Momenteel worden de archieven in Wit-Rusland met behulp van de organisatie JewishGen ontsloten en in de Engelse taal online gezet. Mogelijk dat er in de toekomst meer informatie beschikbaar komt.

Het is onbekend hoe Abraham en Berta elkaar ontmoet hebben. De naam Rosenberg komt eenmaal voor in Bobruisk. Een zekere Iosel (Joseph)



De Helmat huizen aan de toenmalige Zuid-Parallelweg in 1960. (foto uit het boek Op't Hout)





In de Wit-Russische stad Bobruisk aan de rivier de Berezina was 60 procent van de bevolking Joods. Het witte gebouw links op deze Ansichtkaart van de hoofdstraat is een Joods gebedshuis en verderop in de straat is er nóg een te zien. (foto: privécollectie)

Rosenberg bezit in 1902 een steenfabriek met 50 werknemers. Zou de Helmondse Joseph vernoemd zijn naar zijn grootvader? Zeker is dat het gezin Rosenberg-Czerepov haar heil zocht in West-Europa. In de twintiger jaren van de vorige eeuw wonen zij in de villawijk Berlijn-Dahlem. Dahlem, ook wel het Duitse Oxford genoemd, is een chique buurt. Hier wonen Joodse zakenlieden, industriëlen en wetenschappers. In 1913 wordt het groeiende dorp aangesloten op de Berlijnse metro en sinds 1920 is het een stadsdeel van Groot-Berlijn. In 1911 wordt hier het Kaiser-Wilhelm-Institut für physikalische Chemie und Elektrochemie geopend. Fritz Haber, uitvinder van het chloorgas, is er directeur. Beroemde geleerden, zoals Albert Einstein (tot 1933) en Werner Heisenberg, zijn verbonden aan dit instituut. In tegenstelling tot de Duitse

universiteiten zijn de wetenschappers niet gebonden aan lessen en kunnen zij al hun tijd aan onderzoek besteden. Niet alleen chemische wapens hebben hun oorsprong in Dahlem, ook de beginselen van de atoombom zijn hier ontstaan. Joseph Rosenberg behaalt zijn technisch ingenieursdiploma in Berlijn. Iets heeft hem doen besluiten om zijn heil te zoeken in Nederland. Zijn vader is al voor 1931 overleden, want Berta is dan al weduwe.

Het Berlijns gemeentearchief is tijdens de Tweede Wereldoorlog volledig verwoest en er zijn nog maar enkele registers van voor 1940 beschikbaar. Navraag naar het gezin Rosenberg-Czerepov bij het Landesarchiv in Berlijn levert niets op. Wel is op het oudste Joodse kerkhof aan de Herbert Baumstrasse in Berlijn een graf te vinden

met de naam Abraham Rosenberg, waarbij geboortedatum 1 december 1869 en sterfdatum 19 oktober 1911 vermeld staat. Gezien de tijdspanne zou dit de vader van Joseph kunnen zijn. Echter de naam Rosenberg komt in het begin van de 19<sup>e</sup> eeuw zeer vaak voor in Berlijn, zodat geen 100% uitsluitsel te geven is. En als de vader niet in Berlijn gestorven, is het zoeken naar een speld in een hooiberg.

Mogelijk is Joseph Rosenberg door zijn werkgever uitgezonden of is hij op eigen initiatief naar Nederland gereisd. Veel Arnhemse bedrijven, zoals Akzo-Nobel of Enka, hebben Duitse werknemers in dienst. Het slechte economische klimaat en het opkomende nationaal-socialisme in Duitsland kan bijgedragen hebben tot definitieve vestiging in Nederland. Op 12 oktober 1929 staat Joseph officieel geregistreerd als ingezetene van Arnhem met als adres Bloemiststraat 17, een pand waar men etages en kamers verhuurt. Volgens de Helmondse gegevens is hij echter al op 31 juli in Arnhem gearriveerd.

De naam Rosenberg komt vaak voor in het Arnhemse, maar dit is geen familie. De bekende poelier J.J. Rosenberg,

hofleverancier sinds 1840, heeft geen Joodse achtergrond en familie Rosenberg uit het nabijgelegen Zevenaar en Didam is oorspronkelijk afkomstig uit het stadje Bröcken, net over de grens. Overigens veranderde deze Bröckense familie hun naam in de Napoleontische tijd in Rosenberg. Zij heetten oorspronkelijk Hertz. Er is dus geen relatie. Op 18 januari 1930 vertrekt Joseph Rosenberg naar Helmond en schrijft zich op 20 januari bij de gemeente Helmond in als vreemdeling en geeft als godsdienst 'Israelitisch' en als beroep 'machinetechniker' op. Hij is stateeloos. Een van de eerste maatregelen van de Nazi's tegen hun Joodse bevolking was het afnemen van de Duitse nationaliteit. Op 5 mei 1931 laat hij zijn moeder naar Helmond komen en betreft met haar een woning aan de Hindestraat 77. Zijn moeder, ook wel 'de weduwe Rosenberg' genoemd, wordt door ingezetenen van Helmond herinnerd als 'een kleine tengere vrouw met sluijk grijs haar, sprekend met een zwaar Duits accent'.

Op 21 november 1933 verhuizen moeder en zoon naar Mierlo, wat er op zou kunnen duiden dat zij het pand



Berlijn-Dahlem was en is nog steeds een chique buurt. (foto: privécollectie)



# Begunstigers

van de Heemkundekring Helmont



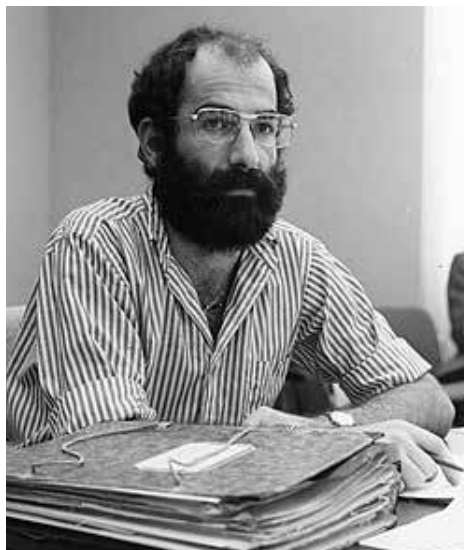
De vacature waar Joseph Rosenberg op solliciteerde.  
(Afbeelding: Delpher)

Zuid Parallelweg 21 (nu Houtse Parallelweg 111) zijn gaan bewonen. Opvallend is dat bij de Mierlose Burgerlijke Stand de godsdienst niet wordt ingevuld. Op 2 september 1938 trouwt de 33-jarige Joseph te Baarderadeel in Friesland met de 29-jarige Petronella (Nel) Kuiken, die sinds 1927 onderwijzeres is aan de Wilhelminaschool in Helmond. Het huwelijk werd gezegend met drie kinderen: Berta, Duco (1940) en Johan (1943). Het is onbekend hoe Joseph ongeschonden de Tweede Wereldoorlog is doorgekomen. Hij is gemengd gehuwd en wordt zeker tot 1943 door de Duitse instanties met

rust gelaten. Loopt hij wel of niet met een Jodenster, duikt hij wel of niet onder? De Helmondse getuigen spreken elkaar tegen.

Na de Tweede Wereldoorlog verruult hij zijn werkgever Begemann voor het bedrijf Alweco (ALuminium- en WERktuigen-Constructie- bouw), te Veghel, welke op 1 juni 1948 officieel wordt geopend. Voor de nieuwe fabriek worden ca. 200 hoogwaardig geschoolde technische mensen uit de omgeving aangetrokken. Moeder Berta wijkt uit naar Texel, waar de familie een huisje heeft in het dorpje De Cocksdorp. In het najaar van 1960 verhuist Berta Czerepov naar Zeist en staat zij ingeschreven op het adres Herenlaan 29. Vanaf dat moment ontbreekt elk spoor. Saillant detail is wel dat op de begraafplaats in Zeist een plaquette is geplaatst met de naam Joseph Rosenberg, zonder verdere vermelding. Toeval?

Vanwege het ontbreken van bronnen kan het volledige verhaal van Joseph Rosenberg niet verteld worden. De nazaten zetten vooral vraagtekens bij het Joods verleden. Gezien het onderzoek en bevindingen is hier geen twijfel over mogelijk. Helmond heeft echter de twee markante bewoners Potzler en Rosenberg niet vergeten. In 2019 is tegenover de betreffende woningen aan de Zuid Parallelweg een informatiebord geplaatst. Ook is de locatie opgenomen in de fietsroute 'Helmond tijdens de Tweede Wereldoorlog'. «



Johan (Hans) Rosenberg (1943-1992) werd een bekend astrofysicus en was gemeentelijk politicus en universitair bestuurder. (Foto: Wikipedia)

BROECKX MAKELAARS

COENEN

FOTO LAMBERT VAN DE KERKHOF

IL BORGIO HUIS MET DE LUTS

ISERO HELMOND

KUIJPERS BUSINESS PARTNERS B.V.

LAUMÉ RECLAME-DRUKWERK

LEEF EN ZORG SPECIALIST IN ZITCOMFORT

METAAL MAKELAAR RUUD GRIJPSTRA

MOSMAN AUTOSCHADE

NOTARISKANTOOR SPOORMAKERS

RABOBANK

SMITS + PRICK ACCOUNTANTS EN BELASTINGADVISEURS

VAN NUENEN RIJWIELHANDEL

VERHAGEN & CO SCHILDERWERKEN EINDHOVEN EN HELMOND

WIJNHUIS HELMOND



